

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

دانشکده علوم و فنون قرآن تهران

شایعه از نگاه قرآن ، زمینه ها ، پیامد ها ،

راه های رویارویی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن

نگارنده :

مجتبی میرزایی

استاد راهنما:

دکتر نیکزاد عیسی زاده

استاد مشاور:

دکتر علی غضنفری

تیر ۱۳۸۹

**تمام حقوق این اثر متعلق به دانشکده ی
علوم قرآنی تهران است.**

تقدیم

تقدیم به چهارده درگزانهای عالم، مستی - صلوات الله علیهم اجمعین -

،

تقدیم به یگانه اسوه‌ی صبر و پایداری، حضرت زینب کبری - سلام الله علیها -

،

تقدیم به پیشگاه کریمه‌ی اهل بیت، حضرت فاطمه‌ی معصومه - سلام الله علیها -

که در جوار و پناهِش به این فیض نایل گشتم.

تقدیر و تشکر

به حکم « من لم یشکر المخلوق ، لم یشکر الخالق » بر خود فرض و واجب می دانم که با زبان ادب و احترام و با کمال خضوع و فروتنی ، برترین سپاس ها ، درود ها و دعاها را به محضر استادان بزرگوارم حجت الاسلام والمسلمین ، جناب آقای دکتر عیسی زاده و حجت الاسلام و المسلمین ، جناب آقای دکتر غضنفری که صبورانه و مشفقانه مرا در تهیه ی این پژوهش یاری نمودند ، تقدیم کنم.

هم چنین از پدر و مادر گرامیم - شکر الله مساعیهما - و همه ی کسانی که در پدید آمدن این اثر ، دستی افشانده ، سخنی رانده و دلی سوزانده اند ، تشکر و قدردانی می نمایم.

چکیده :

شایعه ، یکی از مهم ترین پدیده های اجتماعی به حساب می آید که همواره به عنوان نوعی تاکتیک تبلیغاتی در جهت تقویت و انتشار اخباری خواه مثبت و خواه منفی ، مورد استفاده قرار می گیرد . پژوهش حاضر با عنوان « شایعه از نگاه قرآن ، زمینه ها ، پیامد ها ، راه های رویارویی » از جمله تحقیقات کاربردی در حوزه ی معارف قرآن است که شایعه را از بعد منفی آن مورد مطالعه قرار داده و به دنبال بررسی ماهیت ، زمینه ها و پیامدهای آن ، راه های رویارویی با این پدیده را بر اساس آیات قرآن کریم ، بیان و معرفی نموده است و مطالب آن در پنج فصل ذیل تنظیم شده است :

در فصل اول این پژوهش ، به بیان تعاریف و کلیات موضوع پرداخته شده است.

در فصل دوم ، مهم ترین مصادیق شایعه در قرآن در دو محور شایعه سازی کافران و شایعه سازی منافقان مورد بررسی قرار گرفته است.

فصل سوم این پژوهش به بررسی مراحل مختلف شایعه ، در سه محور تولید شایعه ، انتشار شایعه و بهره برداری از شایعه می پردازد و فصل چهارم به بررسی پیامد های نامطلوب شایعه در دو بخش پیامدهای دنیوی و اخروی معطوف گشته و آثار دنیوی آن در ابعاد مختلف اجتماعی ، اعتقادی ، سیاسی و نظامی مورد مطالعه قرار گرفته است و در نهایت ، فصل پنجم این پژوهش به ارائه ی روش های مؤثر در پیشگیری از پدید آمدن شایعه و راه های مقابله با آن اختصاص یافته است.

واژگان کلیدی : قرآن ، شایعه ، تولید ، انتشار ، شایعه سازی ، شایعه پراکنی .

مُلخَصٌ :

الاشاعةُ تحاسبُ أحدًا من اهمّ الظاهرات الاجتماعيه التي تستفيدُ دائماً بصفهٍ نوع من تكتيك الدعايه في ناحيه التعزيز و الانتشار الاخباري إذ انّ الايجابي أو السلبي.

الدراسه الجاهزه تحت عنوان «الاشاعه من رؤيه القرآن، المجالات، الافرازات طرائق المواجهه» هي من جمله الدراسات التحليله في لجنه المعارف و القرآن التي اطالعت الاشاعه من جهه السلبي و خلف دراسه الكيان ، المجالات وافرازاتها، قد تبينت طرائق المواجهه مع هذه الظاهرات على اساس آيات القرآن الكريم و قدّمت موضوعاتها في خمس فصول تاليه.

في الفصل الاول هذه الدراسه استعرض إيضاح التعاريف و الموضوع على الاطلاق.

و في فصل الثاني قد تعرض أهم مصاديق الاشاعه في القرآن في محورين صنع الاشاعه الكافرين و المنافقين.

في الفصل الثالث هذه الدراسه استعرض البحث عن مراحل الاشاعه المختلفه في ثلاثه محاور، انتاج الاشاعه، نشر الاشاعه و الاستثمار من الاشاعه.

في الفصل الرابع تركّز بدراسه افرازات الاشاعه غير جدير في قسمين الافرازات الدنيوي و الاخرى ، و قد اطالعت آثارها الدنيوي في المجالات المختلفه الاجتماعيه، الاعتقاديه، الساسيه و العسكريه.

و في النهايه ؛ الفصل الخامس هذه الدراسه إختصّ بابرار المنهاج المؤثر في الوقايه عن نشاء الاشاعه و طرق المواجهه معهما.

اللغات الرئيسيه: القرآن - الاشاعه - الانتاج - النشر - صنع الاشاعه - بثّ الاشاعه .

فهرست مطالب

عناوین صفحه

۱ مقدمه

فصل اول : کلیات

۴ ۱-۱- تعریف لغوی شایعه

۶ ۲-۱- جستاری در واژه های همسو با ماده ی « شیع » در قرآن

۶ ۱-۲-۱- واژه ی « ذَیْعَ »

۷ ۲-۲-۱- واژه ی « رَجَفَ »

۸ ۳-۱- تعریف اصطلاحی شایعه

۱۱ ۴-۱- بیان مسئله

۱۱ ۵-۱- ضرورت تحقیق

۱۲ ۶-۱- پیشینه تحقیق

۱۹ ۷-۱- پرسش های تحقیق

۱۹ ۸-۱- فرضیه ها

۱۹ ۹-۱- اهداف تحقیق

۲۰ ۱۰-۱- قلمرو تحقیق

۲۰ ۱۱-۱- روش تحقیق

۲۰ ۱۲-۱- پیشنهادها

فصل دوم : مصادیق شایعه در قرآن

۲۵ ۱-۲- شایعه سازی کافران

۲۶ ۱-۱-۲- شایعه سازی کفار پیش از اسلام

۲۷ ۱-۱-۱-۲- جنون

۲۹ ۲-۱-۱-۲- سحر

۳۱ ۲-۱-۲- شایعه سازی کفار زمان بعثت

۳۱ ۱-۲-۱-۲- شایعه سازی علیه پیامبر اسلام

۳۴ ۱-۱-۲-۱-۲- شعر

۳۶ ۲-۱-۲-۱-۲- کهنانت

۳۹ ۳-۱-۲-۱-۲- مسحور

۴۰ ۲-۱-۲-۱-۴- اساطیرالاولین
۴۱ ۲-۱-۲-۱-۵- قول بشر
۴۳ ۲-۲-۱-۲- شایعه سازی علیه رزمندگان اسلام
۴۳ ۲-۱-۲-۲-۱- شایعه سازی در غزوه ی احد
۴۵ ۲-۲-۲-۱-۲- شایعه سازی در غزوه ی حمراء الاسد
۴۶ ۲-۱-۲-۲-۳- شایعه سازی در غزوه ی بدر صغری
۴۹ ۲-۲- شایعه سازی منافقان عصر رسالت
۵۱ ۲-۲-۱- شایعه سازی در جنگ احزاب
۵۳ ۲-۲-۲- شایعه سازی در جریان جنگ تبوک
۵۵ ۲-۲-۳- شایعه ی افک

فصل سوم : بررسی مراحل طی شده در شایعه از نگاه قرآن

۶۴ ۳-۱- تولید شایعه
۶۴ ۳-۱-۱- زمینه های مؤثر در تولید شایعه
۶۴ ۳-۱-۱-۱- اهمیت
۶۶ ۳-۱-۱-۲- ابهام
۶۷ ۳-۱-۱-۳- فقدان ایمان
۶۸ ۳-۱-۱-۴- کینه و عداوت
۷۰ ۳-۱-۱-۵- حفظ منافع و مصالح
۷۱ ۳-۱-۲- طبقه بندی شایعه سازان
۷۱ ۳-۱-۲-۱- عوامل داخلی
۷۲ ۳-۱-۲-۲- عوامل خارجی
۷۳ ۳-۲- انتشار شایعه
۷۳ ۳-۲-۱- اقسام شایعه
۷۳ ۳-۲-۱-۱- شایعات خزنده (آرام)
۷۳ ۳-۲-۱-۲- شایعات تند و سریع (آتشین)
۷۴ ۳-۲-۱-۳- شایعات غوطه ور (غواص)
۷۵ ۳-۲-۲- طبقه بندی شایعه پراکنان
۷۵ ۳-۲-۲-۱- افراد وابسته به شایعه سازان
۷۶ ۳-۲-۲-۲- افراد ضعیف الایمان
۷۷ ۳-۲-۳- کیفیت انتشار شایعه

۷۷انتشار علنی.....۱-۳-۲-۳
۷۸انتشار غیر علنی.....۲-۳-۲-۳
۷۹علل انتشار شایعه.....۴-۲-۳
۷۹عدم ارزیابی صحیح.....۱-۴-۲-۳
۸۱تحصیل اطمینان.....۲-۴-۲-۳
۸۲علل تأثیر پذیری از شایعه.....۵-۲-۳
۸۲سوء ظن.....۱-۵-۲-۳
۸۴تأخیر در اطلاع رسانی.....۲-۵-۲-۳
۸۵وجاهت منبع شایعه.....۳-۵-۲-۳
۸۷بهره برداری از شایعه.....۳-۳
۸۷ترور شخصیت.....۱-۳-۳
۸۸القای ترس و وحشت.....۲-۳-۳
۸۹القای یأس و ناامیدی.....۳-۳-۳
۹۰فرب افکار عمومی.....۴-۳-۳

فصل چهارم : پیامدهای شایعه از نگاه قرآن

۹۴پیامدهای دنیوی شایعه.....۱-۴
۹۴پیامدهای شایعه برای مخاطبان.....۱-۱-۴
۹۴پیامدهای نظامی شایعه.....۱-۱-۱-۴
۹۴تضعیف توان روحی مؤمنان.....۱-۱-۱-۴
۹۵ایجاد سستی در عزم و اراده ی نیروها.....۲-۱-۱-۴
۹۷پیامدهای اجتماعی شایعه.....۲-۱-۱-۴
۹۷شکل گیری محیط ناسالم اجتماعی.....۱-۲-۱-۴
۹۹خدشه دار شدن آبروی افراد جامعه.....۲-۲-۱-۴
۱۰۰سلب آرامش عمومی.....۳-۲-۱-۴
۱۰۲پیامدهای سیاسی شایعه.....۳-۱-۱-۴
۱۰۲بی اعتمادی مردم به رهبران جامعه.....۱-۳-۱-۴
۱۰۳ایجاد اختلاف و تفرقه.....۲-۳-۱-۴
۱۰۵پیامدهای اعتقادی شایعه.....۴-۱-۱-۴
۱۰۵تخریب استوانه های اعتقادی.....۱-۴-۱-۴
۱۰۷شبهه افکنی.....۲-۴-۱-۴

۱۰۹پیامدهای شایعه برای شایعه سازان.....۲-۱-۴
۱۰۹محرومیت از رحمت پروردگار.....۱-۲-۱-۴
۱۱۰رسوایی شایعه سازان.....۲-۲-۱-۴
۱۱۱پیامدهای اخروی شایعه.....۲-۴
۱۱۱عذاب دردناک.....۱-۲-۴
۱۱۲روسیاهی.....۲-۲-۴

فصل پنجم : راه های رویارویی با شایعه از نگاه قرآن

۱۱۶روش های پیشگیری.....۱-۵
۱۱۶ابهام زدایی.....۱-۱-۵
۱۱۹ارجاع خبر به اهل تشخیص.....۲-۱-۵
۱۲۱تحقیق و بررسی اخبار و گزارش ها.....۳-۱-۵
۱۲۳کنترل زبان.....۴-۱-۵
۱۲۴پرهیز از گفتار بدون علم.....۱-۴-۱-۵
۱۲۴پرهیز از نقل شایعه.....۲-۴-۱-۵
۱۲۶روش های مقابله.....۲-۵
۱۲۶تکذیب شایعه.....۱-۲-۵
۱۲۹شایعه سازی علیه دشمنان اسلام.....۲-۲-۵
۱۳۲آراستگی به لباس صبر و استقامت.....۳-۲-۵
۱۳۳مجازات شایعه سازان.....۴-۲-۵
۱۳۷معرفی شایعه سازان.....۵-۲-۵
۱۳۸بازسازی فرد یا گروه آسیب دیده از شایعه.....۶-۲-۵
۱۴۰نتیجه گیری.....
۱۴۲پیشنهادها.....
۱۴۴فهرست منابع و مآخذ.....
۱۵۵چکیده انگلیسی.....

مقدمه :

قرآن کتاب هدایتی است که شفا بخش آحاد بشر بوده و در راستای نیل جامعه ی انسانی به کمال اخلاقی ، استوارترین راه های تکامل را در پیش پای انسان ها می نهد . یکی از راه های موثر مذکور در دست یابی آحاد بشر به رشد و تعالی ، طرح آسیب های فردی و اجتماعی و بیان راه های مقابله با آن است. در این میان ، مقوله ی شایعه از جمله آسیب ها و دردهای دامنگیر جوامع بشری می باشد که از قدمت بسیاری برخوردار است ، به طوری که در طول تاریخ ، خاصه در تاریخ ادیان الهی توسط باطل پیشگان و متجاوزان به حریم انسانیت برضد انبیای الهی و طلایه داران هدایت بشری به کرات مورد استفاده قرار گرفته است .

قرآن کریم در مورد شایعه سازی کفار عصر رسالت علیه پیامبر اکرم (ص) می فرماید :

﴿وَيَقُولُونَ إِنَّا لَنَأْتِيَنَّكَ بِكُفْرٍ مِّنْ أَهْلِ الْبَيْتِ أَن نَّهْتَنَا لِنَمْلِكُنَّكَ لَمُتًّا﴾ (صافات / ۳۶)

« و پیوسته می گفتند : آیا ما خدایان خود را به خاطر شاعری دیوانه رها کنیم ؟ »

هم چنین قرآن از شایعه به عنوان یکی از رذائل اخلاقی مهلک و خطرناک نام برده است که جز خداوند سبحان ، کسی از قبیح و زشتی آن آگاه نیست ؛^۱ قرآن کریم در سوره ی مبارکه ی نور در این ارتباط چنین می فرماید :

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَحْبُونَ ان تَشِيحَ الْفَاحِشَةَ فِي الَّذِينَ ءَامَنُوا لَهُمْ عَذَابُ الِئِم فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ اللّٰهُ اَعْلَمُ وَ انْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (نور/۱۹)

« کسانی که دوست دارند زشتی ها در میان مردم با ایمان رواج یابد برای آنها در دنیا و آخرت عذاب دردناکی است و خداوند می داند و شما نمی دانید. »

ضرورت آشنایی افراد ، به ویژه جوامع دینی با حربه ی شایعه و راه های مقابله با آن به حدی است که قرآن بارها در خلال آیات خویش به آن پرداخته است. بیان و تحلیل زمینه ها و عوامل شکل گیری شایعات از یک سو و ارائه ی راهکارهای برون رفت از این آسیب مخرب از دیگر سو ، رویکرد متکاملی است که قرآن در پیش روی ژرف اندیشان قرار داده و آنان را به تأمل فرا می خواند. توجه به

^۱ .ر.ک : مکارم شیرازی ، ناصر «و دیگران» ، تفسیر نمونه (۲۷ ج) ، تهران ، دارالکتب الاسلامیه ، چاپ دوازدهم ، ۱۳۷۴ ش ، ج ۱۴ ، ص ۴۰۴ .

قدرت تخریب شایعات و آثار شوم آن که امروزه آن را به سلاحی برنده و قدرتمند برای انحلال و شکست نظام های اجتماعی و از جمله نظام مقدس جمهوری اسلامی تبدیل کرده است ، ما را بر آن داشت تا با نگاهی نو به بازخوانی این آسیب اجتماعی پرداخته و آن را از نگاه آیات حیات بخش وحی مورد بررسی و کاوش قرار دهیم. امید است که در پرتو این نگاه نو ، توشه ای هر چند اندک به کوله بار اندیشه ی مشتاقان فزونی یافته و این تلاش ناچیز ، گامی در راستای تحکیم بیشتر بنیان نظام مقدس اسلامی به حساب آید.

فصل اول

﴿ کلیات ﴾

- ۱-۱- تعریف لغوی شایعه
- ۲-۱- جستاری در واژه های همسو با ماده ی « شیع » در قرآن
- ۳-۱- تعریف اصطلاحی شایعه
- ۴-۱- بیان مسئله
- ۵-۱- ضرورت تحقیق
- ۶-۱- پیشینه تحقیق
- ۷-۱- پرسش های تحقیق
- ۸-۱- فرضیه ها
- ۹-۱- اهداف تحقیق
- ۱۰-۱- قلمرو تحقیق
- ۱۱-۱- روش تحقیق
- ۱۲-۱- پیشنهاد ها

۱-۱- تعریف لغوی شایعه (Rumor)

« شایعه » در اصل واژه ای عربی و اسم فاعل از ریشه ی « شَیَعَ » بوده و حرف « ه » در انتهای آن برای بیان « وحدت » بوده و به معنای « یک شایعه » است ؛ مانند واژه ی « واقعه » که به حادثه و رویدادی واحد اشاره دارد.

شایعه در منابع لغوی ، غالباً به دو معنای ذیل آمده است :

الف : معنای انتشار و آشکار نمودن ، پخش و پراکنده کردن که در مورد خبر به کار می رود.

جوهری (م ۴۰۰ ق .) ذیل ماده ی « شَیَعَ » می نویسد :

« شَیَعَ ... ای ذاع و اشاع الخبر ای اذاعه ^۱ »

« شَیَعَ ... یعنی منتشر شد و اشاع الخبر یعنی خبر را منتشر کرد. »

ابن منظور (م ۷۱۱ ق .) در این رابطه می آورد :

« شاع ... ظَهَرَ وَ تَفَرَّقَ ^۲ »

« شاع ... یعنی آشکار شد و پراکنده شد. »

در « لغت نامه ی دهخدا » چنین آمده است :

« شایعه ، خبری است که فاش می شود ، اما صحت یا نادرستی آن معلوم نباشد. ^۳ »

« فرهنگ معین » نیز در این رابطه آورده است :

« شایعه خبری است که شیوع یافته ، راست یا دروغ . ^۴ »

۱. جوهری فارابی ، اسماعیل بن حماد ، تاج اللغة و صحاح العربیه (۲ ج) بیروت ، دارالفکر لطباعه و النشر ، چاپ اول ، ۱۴۱۸ ق ، ج ۲ ، ص ۹۵۹ .

۲. ابن منظور ، محمد ، لسان العرب (۱۸ ج) ، بیروت ، دارالاحیاء التراث العربی ، چاپ اول ، ۱۴۰۸ ق ، ج ۷ ، ص ۲۵۷ و نیز رک : فیروزآبادی ، محمد بن یعقوب ، قاموس المحیط (۲ ج) ، بیروت ، دارالاحیاء التراث العربی ، چاپ اول ، ۱۴۱۲ ق ، ج ۲ ، ص ۶۷ و نیز رک : خوری شرتونی ، سعید ، اقرب الموارد فی فصیح العربیه و الشوارد (۵ ج) ، بی جا ، دارالاسوه للطباعه و النشر ، چاپ اول ، ۱۴۱۶ ق ، ج ۳ ، ص ۱۲۷ و نیز رک : مصطفی ، ابراهیم « و دیگران » ، معجم الوسیط (۲ ج) ، تهران ، موسسه الصادق للطباعه و النشر ، چاپ پنجم ، ۱۴۲۶ ق ، ج ۱ ، ص ۵۱۳ .

۳. دهخدا ، علی اکبر ، لغت نامه ی دهخدا (۱۴ ج) ، تهران ، انتشارات دانشگاه تهران ، چاپ دوم ، ۱۳۷۷ ش ، ج ۲ ، ص ۱۶۲۴ .

۴. معین ، محمد ، فرهنگ معین ، تهران ، امیر کبیر ، چاپ نهم ، ۱۳۷۵ ش ، ج ۹ ، ص ۱۴۱۰۲ .

ب: معنای تقویت نمودن.

عده ای دیگر در کنار معانی مذکور ، معنای « تقویت نمودن » را نیز برای این واژه ذکر کرده اند. احمد بن فارس (م ۳۹۵ ق.) ذیل ماده ی « شَيْعَ » می نویسد :

« الشين والياء والعين اصلان : يدل احدهما على معاضده و مساعفه و الاخر على بث و اشاده ... و يقال للشجاع ، المشيع كانه لقوته ، قد قوى ... و اما الاخر شاع الحديث اذا ذاع و انتشر »^۱

« حروف شین و یا و عین دارای دو ریشه است : یکی بر تقویت و بر انگیختن و دیگری بر انتشار دادن و زیاد کردن دلالت می کند ... و به انسان شجاع ، مشیع گفته می شود گویی که او به سبب قدرتش ، نیرومند شده است ... و شاع الحديث نیز هنگامی به کار می رود که آن سخن انتشار یافته و پخش شده باشد. »

راغب اصفهانی (م ۵۰۲ ق.) نیز بیان داشته است :

« الشیاع ، الانتشار و التقویه ، يقال شاع الخبر کثر و قوی »^۲

« شیاع ، به معنای پخش کردن و تقویت نمودن است (هنگامی که) شاع الخبر گفته می شود ، یعنی خبر پخش شد و تقویت شد. »

با توجه به آن چه بیان شد ، می توان نکات ذیل را نتیجه گیری کرد :

۱- شایعه در اصل ، واژه ای عربی است که از ریشه ی « شَيْعَ » اخذ گردیده است و نزد اهل لغت به معنای « انتشار دادن » ، « آشکار ساختن » و « تقویت نمودن » به کار رفته است.

۲- مورد شایعه می تواند خبر یا هر چیز دیگری که قابل نشر ، پخش و گسترش است ، باشد.

۳- محتوای شایعه گاه راست و گاه دروغ است.

۴- موضوع شایعه می تواند دارای محتوای خوب و پسندیده یا بد و ناپسند باشد ، چنان که در احادیث نیز به این مسئله اشاره شده است.

پیامبر اکرم (ص) نیز در این رابطه چنین فرمودند :

(من سمع فاحشه فافشها کان کمن اتاها و من سمع خیر فافشها کان کمن عمله)^۳

« کسی که امر منکر و ناپسندی را بشنود و آن را منتشر سازد مانند مرتکب شونده ی آن است و کسی که امر

نیک و پسندیده ای را بشنود و آن را پخش نماید ، مانند کسی است که آن را انجام داده است. »

۵- گرچه لغت شناسان علاوه بر معنای « انتشار دادن » ، معنای « تقویت نمودن » را نیز

برای ماده ی « شَيْعَ » ذکر کرده اند ، اما آن چه که در پایان نامه ی حاضر ، مد نظر است شایعه به

۱. ابن فارس ، احمد ، معجم المقاییس اللغة (۲ ج) ، بیروت ، دارالکتب العلمیه ، چاپ اول ، ۱۴۲۰ ق ، ج ۱ ، ص ۶۳۵.

۲. اصفهانی ، راغب ، مفردات فی غریب القرآن ، بیروت ، دارالمعرفه ، چاپ اول ، ۱۴۱۸ ق ، ص ۲۷۴.

۳. حر عاملی ، محمد بن حسن ، وسائل الشیعه الی التحصیل الشریعه (۳۰ ج) ، قم ، آل البیت ، چاپ اول ، ۱۴۱۱ ق ، ج ۱۲ ، ص ۲۹۶.

معنای « انتشار » است ؛ هر چند که می توان معنای « تقویت » را در انتشار کمی یک خبر نیز مورد ملاحظه قرار داد.

شایان ذکر است که صاحب کتاب « التحقيق في كلمات القرآن » نیز پس از بیان آرا و نظرات دانشمندان مختلف ، معنای « انتشار » را برای این ماده اصل دانسته و می نویسد :
« ان الاصل الواحد في هذه المادة هو توسع في الامر ، يقال شاع الشيء شيوعاً اذا تحصل التوسع في الامر »^۱

« معنای اصلی در این ماده ، توسعه دادن در موضوع است (هنگامی در مورد چیزی) شاع الشيء شیوعاً گفته می شود که در آن توسعه و گسترش حاصل شده باشد. »

۱-۲-۱- جستاری در واژه های همسو با ماده ی « شَيْعَ » در قرآن

از جمله واژه های همسو و قریب المعنی با واژه ی « شَيْعَ » در قرآن ، عبارتند از :

۱-۲-۱- واژه ی « ذَيْعَ »

قرآن کریم می فرماید :

﴿ و اذا جاءهم امر من الامن او الخوف اذاعوا به و لو ردوه الى الرسول و الى اولى الامر منكم لعلمه الذين يستنبطونه منهم و لولا فضل الله عليكم و رحمته لاتبعتم الشيطان الا قليلاً ﴾ (نساء/۸۳)

« وقتی امری که باعث ایمنی یا ترس است به آنان برسد ، آن را پخش می کنند ؛ در صورتی که اگر به رسول و صاحبان حکم رجوع کنند آنان تدبیر کار را که اهل بصیرت هستند می دانند و اگر فضل خدا و رحمت او شامل حال شما نبود به جز اندکی ، همه از شیطان پیروی می کردید. »

خلیل بن احمد در رابطه با معنای « ذَيْعَ » می نویسد :

« الذیع : اشاعه الامر »^۲

« ذیع به معنای انتشار چیزی است. »

صاحب التحقيق در این مورد می نویسد :

« ذاع الحديث... انتشار و ظهر »^۳

« ذاع الحديث ... یعنی منتشر و آشکار شد. »

۱. مصطفوی ، حسن ، التحقيق في كلمات القرآن (۱۴ ج) ، تهران ، وزارت الثقافة الارشاد الاسلامی ، چاپ اول ، ۱۴۱۷ ق ، ج ۶ ، ص ۱۶۶ .

۲. فراهیدی ، خلیل بن احمد ، ترتیب کتاب العین (۳ ج) ، بی جا ، انتشارات اسوه ، چاپ اول ، ۱۴۱۴ ق ، ج ۱ ، ص ۶۳۳ .

۳. مصطفوی ، حسن ، ج ۱ ، ص ۶۳۳ .

۱-۲-۲- واژه ی « رَجَفَ »

واژه ی « رَجَفَ » نیز دارای قرابت معنایی با واژه ی « شَيَّعَ » است . قرآن در این رابطه می فرماید :

﴿ لئن لم ينته المنافقون و الذين قلوبهم مرض و المرجفون في المدينة لئغرينك بهم ثم لا يجاورونك فيها الا قليلاً ﴾ (احزاب / ۶۰)

« اگر منافقان و کسانی که قلب هایشان مریض است و شایعه پراکنان در مدینه ، از اقداماتشان دست بر ندارند ، ما تو را بر ضد آنان بر می انگیزیم ؛ پس آنان جز اندک زمانی در کنار تو زندگی نکنند. »

واژه ی « رَجَفَ » که در آیه ی فوق به آن اشاره شده در اصل به معنی حرکت و اضطراب شدید می باشد . راغب اصفهانی در این زمینه می نویسد:

« الرجف : الاضطراب الشديد ^۱ »

« رجف به معنای تزلزل و اضطراب شدید است. »

این واژه نزد اهل لغت در معنای « شَيَّعَ » نیز به کار رفته است. در کتاب « معجم الوسيط » در اشاره به این مسئله آمده است :

« الارجاف : الخبر الكاذب المثير للفتن و الاضطراب ... و الاراجيف (في سوق التجار) : شوائع تنشر للتأثير في الاسعار ^۲ »

« ارجاف به معنی خبر دروغی است که سبب ایجاد فتنه و اضطراب است ... و الاراجيف (در بازار تجارت) به معنای شایعاتی است که برای تأخیر در قیمت ها و نرخ ها منتشر می شود. »

علامه طباطبایی در ذیل آیه ی شریفه آورده اند:

« کلمه ی مرجفون جمع اسم فاعل از ارجاف است و به معنای پخش کردن و اشاعه ی باطل و در سایه ی آن استفاده ی نامشروع بردن و یا حداقل ، مردم را دچار اضطراب کردن است. ^۳ »

در لغت نامه ی دهخدا نیز در اشاره به این مسئله آمده است :

« اراجيف ، جمع ارجاف ، خبرهای موحش و مدهش بیهودگان ، سخنان دروغ و بی اصل و شایعات. ^۴ »

۱. اصفهانی ، راغب ، پیشین ، ص ۲۱۷ ؛ طریحی ، فخر الدین ، مجمع البحرین و مطلع النیرین (۳ ج) ، قم ، موسسه البعثه ، چاپ اول ، ۱۴۱۵ ق ، ج ۲ ، ص ۶۸۰ .

۲. مصطفی ، ابراهیم و « دیگران » ، پیشین ، ج ۱ ، ص ۳۳۲ .

۳. طباطبایی ، محمد حسین ، میزان فی تفسیر القرآن (۲۰ ج) ، بیروت ، موسسه الاعمی للمطبوعات ، چاپ دوم ، ۱۳۹۱ ق ، ج ۱۶ ، ص ۳۴۰ .

۴. دهخدا ، علی اکبر ، پیشین ، ج ۲ ، ص ۱۶۲۴ .

۱-۳- تعریف اصطلاحی شایعه

هر پدیده ای که به نوعی با زندگی اجتماعی انسان در ارتباط باشد پدیده ای اجتماعی محسوب می شود؛ شایعه نیز چون افکار عمومی را تحت تأثیر قرار داده و مستقیم یا غیر مستقیم با روان انسان و زندگی اجتماعی او مرتبط می باشد از این قاعده مستثنی نیست.^۱ از این رو می توان شایعه را پدیده ای اجتماعی نامید و آن را در حوزه ی علوم اجتماعی مورد تبیین و بررسی قرار داد. پژوهشگران علوم اجتماعی در رابطه با معنای اصطلاحی شایعه، تعریف های مشابهی ارائه داده اند که در دو دسته قابل تقسیم هستند:

الف: عده ای از پژوهشگران، شایعه را عبارت از خود خبر منتشره گرفته و به تعریف آن پرداخته اند؛ از جمله می توان به تعریف آلپرت (Allport) و پستمن (Postman) در این زمینه اشاره کرد. این دو پژوهشگر در تعریف شایعه می نویسند:

« شایعه، یک موضوع خاص گمانی است که برای باور نزد همگان مطرح می گردد و از فردی به فرد دیگر منتقل می شود که معمولاً این انتقال به صورت شفاهی انجام می گیرد بدون آن که شواهد مطمئنی در میان باشد.»^۲

در تعریف فوق منظور از عبارت « بدون آن که شواهد مطمئنی در میان باشد » این است که شاهد و مدرکی جهت آگاهی از صحت و سقم آن موضوع خاص وجود ندارد. نپ (Knapp) از جمله پژوهشگران در این زمینه بیان داشته است:

« شایعه خبری است که برای باور همگان مطرح می گردد، بدون آن که به طور رسمی تأیید شود.»^۳

در بخش لغت نامه ی کتاب « اصول روانشناسی » در تعریف شایعه آمده است:

« شایعه، هر گزارش تأیید نشده یا شرح یک حادثه است که بدون توجه به درستی یا نادرستی آن پخش می شود.»^۴

صاحب کتاب « درآمدی بر جامعه شناسی » نیز می نویسد:

« شایعه، پیامی است که در میان افراد جامعه، دهان به دهان می گردد ولی مورد تأیید واقعیت ها قرار نگرفته است.»^۱

^۱ ر.ک: اکرامی، محمود، مردم شناسی تبلیغات، مشهد، نشر ایوار، چاپ اول، ۱۳۸۳ ش، ص ۲۵۷.

^۲ آلپرت، جی دلبیو « و دیگران »، روانشناسی شایعه، ترجمه ساعد دبستانی، تهران، سروش، چاپ دوم، ۱۳۷۲ ش، ص ۹.

^۳ کاپفر، ژان نوئل، شایعه، ترجمه خداداد موقر، تهران، نشر شیرازه، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش، ص ۱۵.

^۴ نرمان، ل - مان، اصول روانشناسی (۲ ج)، ترجمه محمود ساعتچی، تهران، امیر کبیر، چاپ دوازدهم، ۱۳۷۵ ش، ج ۲، ص ۶۲۹.

ب : برخی دیگر از پژوهشگران ، شایعه را عبارت از فرآیند انتشار خبر دانسته و آن را از این زاویه تعریف نموده اند. به عنوان نمونه ، « فرهنگ علوم اجتماعی » در تعریف شایعه می آورد:

« شایعه ، فرآیندی است که از طریق آن اخباری پخش می شود بدون آن که از مجراهای رایج گذشته باشد. »^۲

هم چنین « فرهنگ علوم سیاسی » در این رابطه بیان داشته است :

« شایعه ، فرآیندی است که از طریق آن خبرهایی مربوط به وقایع یا اشخاص ، برای معتقد کردن شنونده ی آن ، انتشاری یابد بدون آن که معیار معتبری جهت سنجش صحت و سقم آن موجود باشد. »^۳

با توجه به تعریف های فوق ، نکات ذیل قابل ذکر است :

- ۱- شایعه در روابط میان فردی ظهور پیدا می کند.
 - ۲- شایعه یک کار فردی نیست ؛ بلکه یک عملی گروهی و جمعی به حساب می آید که در آن اخبار دهان به دهان توسط افراد جامعه نقل گشته و پخش می شود.
 - ۳- شایعه با هدف باورپذیری نزد دیگران و تأثیر بر افکار عمومی طراحی و انتشار می شود.
 - ۴- مدارک و شواهدی برای تشخیص و تأیید صحت یا سقم شایعه نزد مخاطبان وجود ندارد.
- تأمل در تعریف هایی که از شایعه ارائه شد ، آشکار می سازد که تعریف آلپرت و پستمن نسبت به تعریف های دیگر ، دارای جامعیت است ؛ چرا که از سایر ویژگی هایی که در بالا برای شایعه بیان شد ، بهره مند است ، در حالی که دیگر تعریف ها ، تنها برخی از این خصوصیات را در خود جای داده اند. در این تعریف از عبارت « از فردی به فرد دیگر منتقل می شود » این مسئله برداشت می شود که شایعه از یک سو در روابط میان افراد شکل می گیرد و از سوی دیگر ، شایعه یک کار گروهی و جمعی است که در آن افراد و گروه هایی خواسته یا ناخواسته در انتشار یک موضوع با یکدیگر همکاری می کنند.

هم چنین این تعریف با عبارت « برای باور نزد همگان مطرح می شود » به هدف شایعه که همان باور پذیری نزد مخاطبان و تأثیر بر افکار عمومی است اشاره نموده و با عبارت « بدون آن که شواهد مطمئنی در میان باشد » از این واقعیت حکایت می کند که نزد مخاطبان مدرکی برای تشخیص درستی یا نادرستی موضوع شایعه ، وجود ندارد.

علاوه بر این ، تعریف آلپرت و پستمن به تنهایی ، سه مورد از خصوصیات شایعه را در خود انعکاس داده که از این حیث مانع اغیار به شمار می آید. در این تعریف ، عبارت « موضوع خاص

۱. کوئن ، بروس ، درآمدی بر جامعه شناسی ، ترجمه محسن ثلاثی ، تهران ، طوطیا ، چاپ سوم ، ۱۳۷۵ ش ، ص ۲۵۰.

۲. بیرو ، آلن ، فرهنگ علوم اجتماعی ، ترجمه باقر ساروخانی ، تهران ، کیهان ، چاپ سوم ، ۱۳۷۵ ش ، ص ۳۲۷ .

۳. آقا بخشی ، علی ، فرهنگ علوم سیاسی ، تهران ، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران ، چاپ سوم ، ۱۳۷۶ ش ، ص ۳۷۶ .